

П. А. Майборода

А. Г. ГОТАЛОВ-ГОТЛІБ В РОКИ ВІЙНИ І РЕВОЛЮЦІЇ (1914–1920)

Перша світова війна, потім Лютнева і Жовтнева революції справили величезний вплив на долі вітчизняних вчених, змусивши одних емігрувати з країни, викинувши інших зі звичного середовища, поставивши третіх на межу виживання. У той же час революція 1917 р., безумовно, стала тим соціальним ліфтом, який дозволив увійти в науку новому поколінню вчених, які до цього не могли реалізувати себе в професії через реакційний характер внутрішньої політики Російської імперії.

У нашій статті ми спробуємо розглянути, як наведені події відобразилися у біографії Артемія Григоровича Готалова-Готліба (1866–1960).

Головним джерелом роботи є «Автобіографія» А.Г. Готалова-Готліба, складена в 1957 р.¹ Це джерело дає досить повне уявлення про життя А.Г. Готалова-Готліба, проте відрізняється тенденційністю у висвітленні фактів біографії педагога, тому ряд його положень необхідно перевіряти за іншими збереженими документами.

Також необхідно мати на увазі, що ряд епізодів в «Автобіографії» тлумачиться в дусі зразків історичної публіцистики 1930-х рр.: так, ми читаємо про «предательскую роль Троцкого», через яку німецькі війська окупували Псков, або про те, що університети в Україні були ліквідовані «под влиянием вредителей, пробравшихся к руководящим постам»².

Інше джерело авторства А. Г. Готалова-Готліба – це публікації директора гімназії в «Трудах Псковского

---

¹ Особиста справа А. Г. Готалова-Готліба // Архів НБ ОНУ імені І. І. Мечникова, бібліографічний відділ. Ф. Матеріали до біографій співробітників Одеського (Новоросійського) університету, № 294, Л. 1-38 (далі – Автобіографія...).

² Автобіографія... Л. 24-25, 27-28.

археологического общества»³. Вони дозволяють реконструювати його участь в реформах середньої школи, що готувалися комісією, організованою міністром народної освіти П. М. Ігнат'євим.

Важливим джерелом з біографії А. Г. Готалова-Готліба псковського періоду є спогади відомого радянського письменника В. Каверіна. У книзі «Освещённые окна»⁴ В. Каверін кілька разів згадує А. Г. Готалова-Готліба, особливо докладно зупиняючись на конфлікті директора Псковської гімназії з групою гімназистів у 1918 р. Мемуари В. Каверіна дозволяють багато чого прояснити в образі А. Г. Готалова-Готліба в революційні роки.

Ще одним джерелом нашої роботи за авторством В. Каверіна є його роман «Два капитана»⁵. С. Я. Боровий, користуючись свідченням Ю. Г. Оксмана, стверджував, що прототипом головного антагоніста роману М.А. Татарінова став А. Г. Готалов-Готліб: «Речь идёт не о совпадении каких-либо моментов биографии, дело в психологическом контуре. Писателю [В. Каверину – П.М.] представилось..., что в нём проступает сочетание целеустремлённого и упорного коварства, уверенность в своём праве на счастье за счёт другого, убеждение в интеллектуальном превосходстве, незаурядные способности, навсегда намертво приросший облик «благородства», а иногда и готовность к по-настоящему хорошему. И способность отдаться глубокому, всепоглощающему чувству»⁶.

---

³ Готлиб А. Г. Рец. на: Проф. Н. В. Покровский. Заметка о памятниках Псковской церковной старины // Труды Псковского археологического общества. 1914–1915 гг. Вып. 11. 1915. С. 171–174; Готлиб А. Г. Средняя школа и изучение старины // Труды Псковского археологического общества. 1914–1915 гг. Вып. 11. 1915. С. 159–161.

⁴ Каверин В. Освещённые окна. Трилогия // Собрание сочинений в 8 томах. Т. 7. М., 1983.

⁵ Каверин В. Два капитана. Роман // Собрание сочинений в 8 томах. Т. 3. М., 1981.

⁶Боровой С. Я. А. Г. Готалов-Готлиб / Боровой С.Я. Воспоминания. Евр. ун-т в Москве, 1993. С. 345. Згаданий невеликий мемуар С.Я. Борового теж є важливим для реконструкції біографії

М. Майофіс пише, що, створюючи «Двух капитанов», В. Каверін використав жанр «роман з ключем», головний принцип якого полягає в тому, що «реальные лица и события кодируются в нём и выводятся под другими (но часто узнаваемыми) именами, что позволяет сделать прозу одновременно и хроникальной, и памфлетной, но при этом привлечь внимание читателя к тому, какие трансформации переживает «реальная жизнь» в писательском воображении»⁷. Однією з таких «закодованих осіб» став, на нашу думку, А. Г. Готалов-Готліб, і, наскільки нам відомо, відображення образу псковського педагога у «Двух капитанах» не ставало ще об'єктом спеціального аналізу істориків або літературознавців.

Нами виявлені збіги між реальним і уявним персонажами, як в їх зовнішньому портреті, так і в деяких біографічних моментах. Так, в спогадах В. Каверіна А. Г. Готалов-Готліб описується як «высокий, полный, величественный, с зачёсанными назад серо-стальными волосами»⁸. Він ходить важкувато і неквапливо, зверхньо щурить очі і трохи заїкається. У романі «Два капитана» М. А. Татаринов «полный бледный человек, лысеющий, с зачёсанными назад редкими волосами». У своїх звичках він неквапливий, поблажливий і статечний⁹. Що стосується збігів біографічної канви, то вони, як здається, теж не можуть бути випадкові: коли головний герой «Двух капитанов», Саня Григор'єв, зустрічає М. А. Татаринова, той викладає в московській Четвертій школі-комуні¹⁰, а з біографії А. Г. Готалова-Готліба ми знаємо, що в 1920 р. він очолив «Дитяче містечко» ім. Комінтерну, яке було організовано за зразком школи-комуни. Далі, М. А. Татаринов після відходу зі

А. Г. Готалова-Готліба. Не зважаючи, що автор споминів досить тенденційний і не приховує своєї неприязні до А. Г. Готалова-Готліба, він подає низку відомостей, які подекуди відсутні в інших джерелах.

⁷ Майофіс М. Как читать «Двух капитанов». URL: <http://arzamas.academy/mag/429-2cap> (08.07.2017).

⁸ Каверин В. Освещённые окна... С. 119.

⁹ Каверин В. Два капитана... С. 64.

¹⁰ Там само. С. 63.

школи-комуни, починає викладати в університеті педологію, а перед самою війною отримує доктора географічних наук без захисту дисертації¹¹. А. Г. Готалов-Готліб з 1921 р., у числі інших дисциплін, викладав в Одеському Інституті народної освіти педологічні дисципліни, як вони тоді називалися, дидактику і системи народної освіти, а в 1940 р. отримав науковий ступінь доктора педагогічних наук за сукупністю публікацій, без захисту дисертації¹². Таким чином, ми бачимо, що В. Каверін продовжував цікавитися долею А. Г. Готалова-Готліба і після того, як їх шляхи – директора і учня гімназії – розійшлися.

З дослідницької літератури для нашого дослідження були корисні роботи псковського краєзнавця М. Т. Маркової¹³, а також Великолукського вченого Д. А. Белюкова¹⁴. Зазначені дослідники широко використовували недоступні нам документи: псковську періодику і дані Державного архіву Псковської області (ГАПО) задля реконструкції життєвого шляху А. Г. Готалова-Готліба у період з 1910 по 1918 рр. Також важливою є робота В. В. Левченко, який найбільш докладно відтворив стержньові моменти біографії А. Г. Готалова-Готліба¹⁵.

---

¹¹ Там само. С. 277, 336.

¹² Автобіографія... Л. 33.

¹³ Маркова М. Т. Очерки народного образования Псковской губернии, 1900–1927 гг. Псков, 2004; Маркова М. Т. Педагогические журналы первых послереволюционных лет // Псков: научно-практический, историко-краеведческий журнал. 2001. Вып. 14. С. 178–185; Маркова М. Т. Такие разные, разные лица... (Учителя Псковской мужской гимназии начала XX в.) // Псков: научно-практический, историко-краеведческий журнал. 2008. Вып. 28. С. 158–162.

¹⁴ Белюков Д. А. Вклад Артура Готлиба в развитие физического воспитания в России в начале XX в. // Вестник архивиста. № 4. 2014. С. 274–287.

¹⁵ Левченко В. В. Новые штрихи к просопографическому портрету одесского ученого-историка А. Г. Готалова-Готлиба // Вісн. Одес. нац. ун-ту. Серія: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. 2018. Т. 23, вип. 1 (19). С. 57–84.

А. Г. Готалов-Готліб народився 15/3 січня 1866 р. в селі Яблони Яського повіту Бессарабської губернії¹⁶. Сім'я А. Г. Готалова-Готліба була бідною; батько, підданий Австро-Угорщини¹⁷, працював механізатором, за роботою змушений був постійно переміщатися між Бессарабською і Подільською губерніями. А. Г. Готліб навчався в гімназіях Кам'янця-Подільського (прийнятий відразу в третій клас) і Кишинєва (з шостого класу)¹⁸. У 1886 р. вступив на історико-філологічний факультет Імператорського Новоросійського університету¹⁹. У 1893 р. за конкурсний твір «Військовий устрій Візантійської імперії» отримав золоту медаль, проте не був залишений для підготовки до професорського звання²⁰.

З 1892 р. А. Г. Готліб починає викладацьку діяльність, спочатку в Одесі (1892–1895), потім у Пскові (1895–1896), Петербурзі (1896–1903), Ялті (1903–1908), Кишинєві (1908–1910) і знову Пскові (1910–1918).

Коли А. Г. Готліб був призначений директором Псковської чоловічої гімназії (1910), він був вже відомим педагогом, автором низки енциклопедичних і наукових статей з проблем історії та педагогіки. Він займав досить високе місце в соціальній ієрархії: отримав у 1917 р. титул дійсного статського радника, а також мав у Бессарабській губернії будинок з виноградниками²¹. Що стосується його політичних поглядів, то вони, за влучним зауваженням О. М. Дмитрієва²², полягали в

---

¹⁶ Місце народження А. Г. Готалова-Готліба було виявлено одеським дослідником В. В. Левченко: див. Левченко В. В. Указ. соч. С. 63.

¹⁷ ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Од. зб. 114. Л. 4.

¹⁸ Автобіографія... Л. 1-2.

¹⁹ ДАОО. Ф. 45, Оп. 4. Од. зб. 1867. Л. 121–122.

²⁰ Автобіографія... Л. 4.

²¹ Маркова М. Т. Такие разные, разные лица... С. 158; Белоков Д. А. Указ. соч. С. 285.

²² Дмитриев А. Н. Необычная история одесского профессора: А. Г. Готалов-Готлиб между политикой и педагогикой // Матеріали Міжнародній науково-практичній конференції «Південь України у вітчизняній історії» 22-23 лист. 2012 р. Одеса, 2012. С. 63.

лояльності будь-якій стійкій наявній владі, що і проявилось у згадках ряду сучасників про монархізм А. Г. Готліба²³.

З початком Першої світової війни А. Г. Готліб змінює ім'я, по батькові, прізвище та віросповідання, ставши замість лютеранина Артура Генріховича Готліба православним Артемієм Григоровичем Готаловим. У місті, за свідченням В. Каверіна, до подібного перейменування поставилися неоднозначно: «говорили, что он – карьерист, потому что во время войны переменял свою немецкую фамилию на русскую»²⁴.

У 1916 р. з ініціативи А. Г. Готалова був утворений Псковський військово-спортивний комітет²⁵, який повинен був забезпечувати допризовну підготовку учнів у Пскові і Псковському повіті (Острові, Торопці і Печорі)²⁶.

Ймовірно, кандидатура А. Г. Готалова була визнана найбільш придатною для організації допризовної підготовки внаслідок того, що він був активним адептом «Сокольського руху» і ввів в школі в якості факультативного предмету «Сокольську гімнастику»²⁷.

З призначенням міністром народної освіти М. П. Ігнат'єва було організовано кілька урядових комісій щодо реформи середньої освіти. А. Г. Готалов брав участь в двох з них – естетичній та комісії з фізичного виховання. Судячи за

---

²³ Боровой С. Я. Указ. соч. С. 348; Захаров С.А. Комиссар-дипломат (Петр Лазаревич Войков). Свердловск, 1962. С. 13-14.

²⁴ Каверин В. Освещённые окна... С. 119.

²⁵ В своїй «Автобіографії» він стверджував інше: «В то время, по распоряжению правительства, почти в каждой губернии создавался комитет, на который возлагалась задача допризывной подготовки учащейся молодёжи всех учебных заведений губернии. Председателя комитета избирали из своей среды директора средних учебных заведений губернии, с последующим его утверждением высшим начальством. В Псковской губернии выбор пал на меня, как на человека, близко знакомого теоретически и практически с делом физической культуры» [Автобіографія... Л. 22].

²⁶ Белюков Д.А. Указ. соч. С. 283.

²⁷ Про «сокольську гімнастику» неодноразово згадує В. Каверін в своїх спогадах [Каверин В. Освещённые окна... С. 53, 73, 189].

статтею А. Г. Готалова в «Трудах Псковского Археологического общества», передбачалося ввести в програму середньої школи спів, музику, малювання та вивчення пам'яток мистецтва. У статті поряд з необхідністю вивчення і збереження вітчизняних пам'яток старовини автор віддав данину шовінізму, що став розповсюджуватися у зв'язку з війною: «Одним из благоприятных признаков будущей средней школы будет то, что руководящим девизом её будет глубокий интерес к своему, русскому, вместо космополитического безразличия...»²⁸. Що стосується програми комісії з фізичного виховання, то в ній, судячи з усього, А. Г. Готалов розвивав свої більш ранні тези про необхідність введення гімнастики та інших фізичних вправ в процес навчання в середній школі.

З початком Лютневої революції 1917 р. організаційна і адміністративна діяльність А. Г. Готалова тільки розширюється. Так, в якості делегата він бере участь у Всеросійському з'їзді вчителів, який проходив у Петрограді в квітні 1917 р. На з'їзді педагог виступив з помірною позицією, закликаючи не руйнувати все дощенту, а взятися за реформи в шкільній справі²⁹.

Однією з віх, що підкреслюють неабиякий організаторський талант А. Г. Готалова, було створення кооперативного «Товариства споживачів». Його метою було забезпечити викладачів псковських навчальних закладів дешевими обідами в найважчі місяці революційних пертурбацій, коли в навчальних закладах припинили видавати зарплатню³⁰.

---

²⁸ Готлиб А. Г. Средняя школа и изучение старины... С. 160.

²⁹ Пор. промову А. Г. Готалова, яку наводить В. Каверін в своїх мемуарах: «... всем стало ясно, что он одобряет революцию и стоит на стороне новой власти. Одновременно он решительно возразил против "излишне активного" участия воспитанников средних учебных заведений в дальнейшей общественной работе. То, что было допустимо в первые, радостные дни, является нежелательным теперь, когда учащиеся должны заботиться о том, чтобы закончить год с должным успехом» [Каверин В. Освещённые окна... С. 119].

³⁰ Маркова М. Т. Такие разные, разные лица... С. 159.

Докладно про діяльність А. Г. Готліба на чолі Псковської чоловічої гімназії в революційні роки розповідає В. Каверін. Спочатку ставлення автора «Освещённых окон» до директора гімназії позитивне: він допоміг його старшому братові, Леву Зільберу, отримати прийнятний середній бал після закінчення гімназії, «врівноваживши» двійку з латини п'ятіркою з історії³¹. Потім А. Г. Готліб доклав багато зусиль, щоб Л. Зільбер зміг поступити в обраний ним навчальний заклад³².

За свідченням В. Каверіна, з початком революції багато що змінилося в Псковській гімназії. Так, було скасовано викладання латини, яку читав один з найбільш «правих» викладачів Бекаревич, було організовано Демократичне товариство учнів – ДОУ. Намагаючись контролювати учнівське самоврядування, директор запропонував на зборах свого кандидата, що викликало різку реакцію присутніх, і кандидат А. Г. Готалова не був обраний³³.

Яскравий епізод, у якому А. Г. Готалов і В. Каверін зіткнулися як супротивники, стався в наступному 1918 р. Псков був захоплений наступаючими німецькими військами, які спробували повернути старі дореволюційні порядки в сфері освіти. Було відновлено викладання латини і заборонені всі учнівські сходки; багато гімназистів на знак протесту перестали відвідувати навчальні заклади, однак В. Каверін продовжував справно вчитися в гімназії. Саме тоді педагогічна рада за наполяганням Бекаревича, що зловив одного з однокласників автора на списуванні, виключила цього гімназиста з навчального закладу. Як пише В. Каверін, всім, однак, було очевидне політичне підґрунтя цієї справи: відрахованого однокласника підозрювали в більшовизмі, і шпаргалка була тільки приводом розквитатися з неугодним учнем. Була зібрана сходка гімназистів, і В. Каверін на прохання однокласників

---

³¹ Каверин В. Освещённые окна... С. 67.

³² Великодна Г. В. Складний життєвий шлях Артемія Григоровича Готалова-Готліба: до 150-річчя з дня народження // Вісник ОНУ. Сер.: Бібліотекознавство, бібліографознавство, книгознавство. 2016. Т. 21, вип. 1. С. 33-34.

³³ Каверин В. Освещённые окна... С. 120–121.

виступив на ній з промовою. У самому її розпалі в клас увірвався А. Г. Готалов, який намагався припинити зібрання.

У відповідь на це після зборів весь клас оголосив страйк, і було вирішено не з'являтися наступного дня на заняття. Однак і А. Г. Готалов, який вирішив, мабуть, не допускати в школі жодних акцій, не втрачав часу, і на педраді весь клас був відрахований зі школи, а організаційний комітет страйку ще й без права повторного вступу. Ось як В. Каверін підводить підсумок цього епізоду: «Не прошло и месяца, как наши родители были приглашены к директору, который дал им понять, что, если мы в любой форме напишем покаянные заявления, «кучка безумных ораторов» займет свои парты»³⁴.

Самому В. Каверіну не довелося більш вчитися в Псковській чоловічій гімназії. Вже за кілька місяців він разом з братом Левом поїхав до Москви. Не затримався надовго в Пскові і А. Г. Готалов: у жовтні 1918 р. він, як згодом пояснив в «Автобіографії»³⁵, за станом здоров'я залишив пост директора гімназії і вирішив спробувати дістатися потягом до Одеси. Альтернативне пояснення від'їзду педагога зі Пскова дає С. Я. Боровий: «... его [А. Г. Готалова – П. М.], как и многих представителей старой интеллигенции, увлѣк поток беженства на юг. Одни уходили туда, так как там было сытнее; другие – поскольку там ещё не укрепилась советская власть и хозяйничали белогвардейские «правительства»³⁶. Додатковою мотивацією у випадку А. Г. Готалова, можливо, було попереднє тривале перебування в Одесі, контакти, встановлені в ній з науковою та педагогічною інтелігенцією. Вже згадувалося, що А. Г. Готалов володів нерухомістю в Бессарабії, там у нього могли залишатися і родичі.

За два тижні після виїзду А. Г. Готалов змушений був, однак, перервати свою поїздку через погіршення здоров'я і на цілий рік (жовтень 1918 – жовтень 1919 рр.) зупинитися в

---

³⁴ Каверин В. Освещённые окна... С. 179.

³⁵ Автобіографія... Л. 27.

³⁶ Боровой С. Я. Указ. соч. С. 350.

Черкасах³⁷. У місті, як і в усій країні, цей рік став часом небувалих політичних і соціальних катаклізмів, що супроводжувалися постійною зміною влади і репресіями проти опонентів. У Черкасах, коли А. Г. Готалов прибув туди, стояли війська гетьмана П. Скоропадського; пізніше, після капітуляції Німеччини в Першій світовій війні, у місто увійшли сили Директорії, але вони не затрималися тут надовго. З січня по серпень 1919 р. містом керував більшовицький Військово-революційний комітет (з невеликою перервою в травні, коли в місто увірвалися війська отамана Григор'єва). Нарешті в серпні 1919 р. місто окупували війська А. Денікіна. Їх було вибито з Черкас тільки на початку січня 1920 р. в результаті чергового наступу більшовиків³⁸.

А. Г. Готалов викладає в місцевій жіночій гімназії німецьку мову, оселившись в родині місцевого педагога І. Звинського³⁹. У червні 1919 р., з приходом до влади більшовицького ревкому, А. Г. Готалов організував в місті вищі курси.

«В октябрі 1919 г. в Черкасы проникли слухи о скором освобождении Одессы советскими силами, – продовжує в своїй «Автобіографії» А. Г. Готалов, – и я решил прорваться туда; это мне удалось, но кружным путём – через Николаев и затем морем»⁴⁰. Ця версія, однак, не витримує перевірки фактами: фронт все ще був надто далеко від Одеси. Найбільш вірогідно, що у А. Г. Готалова нарешті з'явилася можливість вирушити з Черкас на південь, чим він і скористався.

---

³⁷ А. Г. Готалов, здається, і сам розумів ненадійність пояснень, пов'язаних із станом здоров'я, так як в одній з автобіографій підкреслював, що в Черкасах займався виключно педагогічною діяльністю [ДАОО. Ф. Р-1593. Оп. 1. Од. зб. 114. Л. 4 зв. б].

³⁸ Історія міст і сіл УРСР в двадцяти шести томах. Черкаська область. К., 1972. С. 102–104.

³⁹ Нам вдалося розшукати тільки посилання на опубліковану промову І. Звинського про гімназії [Звинский И. Чему и зачем учатся в гимназии: речь, сказанная на годичном акте в Черкасской мужской гимназии 26 сентября 1912 года. Черкасы, 1913].

⁴⁰ Автобіографія... Л. 26.

У цьому зв'язку цікавий факт повідомляє сам А.Г. Готалов, розповідаючи у своїй «Автобіографії» про те, що його колишній учень англійський консул в Одесі Роджерс наполегливо пропонував йому евакуюватися⁴¹. Як би там не було, А.Г. Готалов вирішив залишитися в Одесі.

Після заняття міста військами Червоної армії А. Г. Готалов-Готліб зближується з главою губернського відділу народної освіти Я. П. Ряпо, і йому доручають організувати «Дитяче містечко» (згодом ім. Комінтерну) для безпритульних дітей, яке повинно було розміщуватися між IV і V станціями Великого Фонтану, на території колишнього кадетського корпусу⁴².

Контингент вихованців «Дитячого містечка» складався з вихованців дитячих притулків та дітей, що походять з бідних кварталів міста. А. Г. Готалов-Готліб з самого початку своєї діяльності організатор містечка зіткнувся з низкою труднощів. Зокрема, на території кадетського корпусу розташовувався концентраційний табір для ув'язнених, який ніяк не вдавалося переселити, а коли «Дитяче містечко» нарешті переїхало у відведене йому місце, виявився ряд недоліків у матеріально-господарському забезпеченні. А. Г. Готалову-Готлибу, завдяки великому дореволюційному досвіду організації роботи в гімназіях Ялти, Кишинєва і Пскова і безумовному адміністративному таланту, вдалося подолати всі ці труднощі перших місяців існування «Дитячого містечка» і, коли він

---

⁴¹ Згадку про Роджерса та евакуацію британського консульства ми знаходимо у спогадах британського журналіста Д. Добсона, який знаходився в Одесі в останні дні перебування там білогвардійців. Див.: Банникова Н. В. Деятельность британского журналиста Джорджа Добсона во время Гражданской войны в России (по материалам Национального архива Великобритании) // Вестник РГГУ. Серия: «Документоведение и архивоведение. Информатика. Защита информации и информационная безопасность». №1. 2015. С. 117–126.

⁴² Готалов-Готліб А. Г. Исторический очерк (в соавторстве с В. А. Домбровским и Д. К. Третьяковым) // Первый детский городок имени Коминтерна. Одесса: Нар. ком. прос. Украины, Одес. губ. отд. нар. образ, 1922. С. 7.

наприкінці жовтня 1920 р. передавав справи своїм наступникам, робота установи була остаточно налагоджена.

Іншим великим організаційним заходом, який був доручений А. Г. Готалову-Готлибу разом з іншими одеськими вченими, стала реорганізація Новоросійського університету в Інститут Народної освіти (ІНО). У своїй «Автобіографії» педагог писав, що члени комісії з реорганізації «признавали ліквідацію університета грубою, вредной ошибкой, но лояльно выполнили поручение»⁴³. Однак аналіз публікацій А. Г. Готалова-Готліба першої половини 1920-х рр. показує, що вчений виступав тоді, на підставі переважно німецького досвіду, за ліквідацію університетів, доводячи переваги політехнічного і прикладного навчання⁴⁴.

Вже наступного 1921 р., А. Г. Готалов-Готліб починає академічну кар'єру, вступивши на роботу в ІНО як професор педагогіки. Ця кар'єра, що розпочалася надзвичайно пізно (А. Г. Готалову-Готлібу йшов уже п'ятдесят шостий рік), тривала до виходу професора на пенсію в 1952 р. і була пов'язана (за винятком невеликої перерви на початку 1930-х рр.) з Одесою. Однак зберігся цікавий документ, який свідчить, що, незважаючи на переїзд А. Г. Готалова-Готліба в Україну, його діяльність у Пскові в усіх сенсах не забули. Призначений ректором Псковського ІНО В. К. Гринкевич спробував залучити А. Г. Готалова-Готліба до роботи новоорганізованої установи, однак отримав категоричну відмову з боку Правління губерньського Союзу працівників освіти: «Готалов... прекрасно известен Пскову с явно реакционной окраской. Это был видный работник при самодержавном строе, человек безусловно талантливый, сильный научно, прекрасный администратор, но человек ни перед чем не останавливающийся при достижении своих целей. Готалов-Готлиб несколько раз менял свою религию (...) и соответственно – имя, отчество, фамилию. Словом, это был постоянный карьерист, приспособливающийся ко всем

---

⁴³ Автобіографія... Л. 28.

⁴⁴ Готалов-Готлиб А. Г. Кризис университета и вопрос о подготовке учительства// Путь Просвещения. № 2. 1923. С. 37–61; Дмитриев А. Н. Указ. соч. С. 61–62.

обстоятельствам»⁴⁵. Отже «Псковська альтернатива» не стала реальністю. Процитований вище документ показував також, що «гріхи молодості» А. Г. Готалова-Готліба могли відгукнутися йому в подальшому. Однак згодом він зумів зобразити себе в спогадах як «якобінця» і ворога російських шовіністів Крушевана і Пуришкевича⁴⁶.

Таким чином, ми розглянули біографію А. Г. Готалова-Готліба в період з 1914 до 1920 рр. У роки Першої світової війни він, займаючи посаду директора гімназії, очолив Псковський військово-спортивний комітет і зумів дослужитися до чину дійсного статського радника. Під час революції А. Г. Готалов-Готліб підтримав Тимчасовий уряд, закликаючи слідувати шляхом реформ і поступових перетворень. Ми спробували обґрунтувати, що для реконструкції цього періоду життя А. Г. Готалова-Готліба можуть широко використовуватися не тільки мемуари відомого письменника В. Каверіна, але і найбільш відомий його роман «Два капітана», в якому педагог послужив прототипом одного з головних героїв. Після переїзду до Одеси А. Г. Готалов-Готліб швидко знаходить себе за нової влади спочатку як організатор «Дитячого містечка» для безпритульних та малозабезпечених дітей, а потім як викладач вищої школи, поступивши на роботу в ІНО. Ми бачимо, що, незважаючи на те, що А. Г. Готалов-Готліб належав до покоління «старих» вчених (або в його випадку «старих» педагогів), саме революція стала тим соціальним трампліном, який дозволив йому отримати доступ до академічної кар'єри.

---

⁴⁵ Филимонов А. В. Псковское краеведение в 1920-1930-х гг. Раздел II. В. К. Гринкевич – первый председатель Псковского общества краеведения. URL: <http://druzhkovka-news.ru/kraevedenie-posle-revolucii/52/> (08.07.2017).

⁴⁶ Автобіографія... Л. 14, 15.